

הלכות פסוקות וזיהוי מדע בכפיפה אחת *

על ספר „מראות המשנה – צמחיית המשנה“

א.

חובשי בית-המדרש בעסקם בהלכות שענינן במציאות שבטבע, יש שאינם מוצאים את ידיהם ואת רגליהם. ולא מפני שענינים להם ולא יראו, או מפני שמזלזלים הם בכל ידע שמחוץ לארבע אמותיהם – על אף שגם כאלה יש – אלא משום שעולם המעשה והבריאה לא הובא לידיעתם, ולא כל אחד בריהי לחדור עמוק לעולם שאינו שלו. נוסף לזה, הרי נשתנו הזמנים, נתחלפו המונחים, נשכחו אופני העבודה וסדריה שמתקופת המשנה והגמרא, הוחלפו המכשירים, וכהנה וכהנה. ויוצא מזה שיש משניות וסוגיות בפרט בסדר „זרעים“ שסתומות ללומדיהן.

תיתי ליה משום כך לאחד ממומחיה הגדולים והבקיאים של האוניברסיטה, לפרופסור יהודה פליקס, שאסף וליקט בשני ספרים גדולים וחשובים בחכמה ובתבונה חומר ענקי, בירר כל ענינים שכאלה בבקיות רבה. אחד ששמו „עולם הצומח המקראי“ ואחר „החקלאות בא“י בתקופת המשנה והתלמוד“. ספרי עזר ללמדן שמהם יוצא אור על כמה מאמרי חז"ל ועל כמה מונחים שקשים מלהבינם. ומכיון שהמחבר שומר מצוות הוא ובריאוריין ובשקידה נפלאה עבר על כל הים הגדול של התנ"ך, התלמוד והמדרשים, להוציא מהם כל מה שנוגע לענינים הנ"ל, מיותר להדגיש את התועלת שיש להפיק מעבודותיו.

כמובן אין מן הצורך להסכים לכל השערותיו ולכל ביאוריו במאמרי חז"ל. ויש ויש מקום לפקפק בדבריו, או לחלוק עליו. וכמו שטיבו של כל מדען הוא לנטות אחרי כל הברקה ולהדמות שכך ולא אחרת הוא הביאור הנכון, כאילו זו היא הלכה למשה מסיני, כך גם בעבודתו. בו בזמן שאיש הלכה רגיל לשים את ה„לולא דמסתפינא“ שלו, את ה„נראה לומר“, ומיד נכנע הוא למסורת קדומים ולדעות גדולים, וליותר מל„ספק שמא הוא כך“ לא יגיע, עלול המדען מהסברו הוא, מהשערותו הוא, לעשות מיד כאילו אמת

* פורסם ב„הנאמן“, גליון לר שנת תשכ"ז.

| תמו |

לאמיתה, זיהוי בצורת: זה הוא זה ולא אחר. אך אין זה ממעט ערכם הרם של הספרים הנזכרים. ומיעוט של דברים כאלה בטל ברוב. ידע בעל ההלכה להשתמש בהם, יבחין לברר מה שאין בו ספק ומה שאינה אלא השערה, מה שאליבא דכולי עלמא ומה שבמחלוקת, וייהנה מעבודת המדען.

במה הדברים אמורים, כל זמן שספר עזר נשאר ספר עזר. כל זמן שישאר הוא במסגרתו, כל זמן שלא יעשו ממנו הפירוש בה"א הידיעה. אולם כשמחברים פירושי המדען להלכה פסוקה, מחשיבים כל השערות שבלי משים מתגנבות תמיד לעבודת איש המדע כאילו הן בגדר אמת לאמיתה, מזכירים אך ורק דעה אחת שלו והלומד אינו יודע שיש מקום לבאר ביאור אחר, חוששני, שלא תצא תקלה מהדבר.

לבי מהסס איפוא מלשמוח שמחה שלמה על הופעת חיבור חדש שיצא לאור, ודווקא משום שהסכימו לו וחייבוהו – כלשון ההקדמה שלהם – „רבנים גאונים, מצויני הישיבות, בעלי תריסין בתורה והלכה למעשה“. הרי זה סדר זרעים של ששה סדרי משנה, בשם „מראות המשנה“, בהוצאת מדרש בני ציון, ירושלם, בלויית „צמחיית המשנה“ תיאורם וזיהוים של הצמחים שנזכרו במשנה מודגמים על-ידי 176 תמונות מאת יהודה פליקס (המהדירים הרב ישעיהו אריה ובנו יהושע דבורקס).

לבי מהסס מלשמוח שמחה שלמה אף על-פי שיש ללמוד ולהפיק תועלת ממהדורה זו. קצת איסטניס אני כבר בראותי „חציו לה“ וחציו לכם“, מאה ותשעים עמודים של משנת רבנו הקדוש עם פירוש הרע"ב ועיקר תוי"ט, בצורתו החביבה והמופרת לנו, ובדיוק כמו כן מאה ותשעים עמודים של ספר „צמחיית המשנה“ מאיש המדע, פרופסור באוניברסיטה, שהוא עכשיו עזר כנגדו ממש, הרכבה של ספר שיסודתו בהררי קודש עם מחקר גדול מדעי בכפיפה אחת. ובפרט שאף התועלת מספר העזר לא אוכל להגזים בה. אמנם יש כמה משניות שאם רואים תמונת הצמחים מובנות יותר ללומדן ונהנה הלומד. אך דווקא רובי הדברים של ענינים כמו של הברכה והרכבה, של זיבול וסיקול, של חריש וזריעה ונטיעה ושתילה וכהנה וכהנה, אי-אפשר להסבירם בתוך תמונות הללו שמסתכלים בהן, ודווקא לאלה זקוקים לחיבור גדול ולספר חשוב של אותו מחבר כמו שתיארתיו לעיל.

ב.

ברם אף זאת לא עיקר חששותי. אלא שניים הם שמפניהם חוששני. האחד – לומד הנער במשניות זו, כשאין ביכולתו להבחין בין מה שאיש ההלכה קורא „זיהוי“ ומה שלגביו אמת קבועה ובין מה שלכל הפחות ספק הוא להלכה, ולחוקר נעשתה ההשערה ל„זיהוי“, ויזלזל הלומד במי ש„טעה“ ולא זיהה כאמיתות המדען.

דוגמא לדבר הזיהוי של שיבולת השועל.

ידוע ליורעים שנחלקו בדבר גדולי הראשונים מה הוא אותו דגן שחז"ל קראוהו שיבולת שועל (עי' אנציקלופדיה תלמודית כרך ז ע' דגן) כבר הערוך מביא שני פירושים, האחד שהיא „ווינא“, השם הלטיני של מה שנקרא האפער בגרמנית, וכן פירש רש"י בפסחים (לה ע"א) ובמנחות (ע ע"ב), וכן פירשו רובם ככולם של הראשונים מכל הארצות, וכל האחרונים שהלכו בדרכם „זיהו“ אותה עם מה שנקרא בפי העם אף היום שיבולת שועל, שממנו עושים היום את המאכל שנקרא לפי יוצריו הראשונים קוויקר. אמנם, נכון, הערוך מביא פירוש שני, ופירוש שנתגלה בימינו של ר' נתן אב הישיבה פירוש שלישי. ואליו מסכים החוקר הנ"ל, ואף חוקרים שונים נחלקו בדעתם מהי השיבולת שועל הזאת.

אבל יהיה איך שיהיה, ידוע דבר הרמב"ם שהקבלה והמעשה עמודים גדולים בהוראה הם ובהם ראוי להיתלות. והמסורת והקבלה והמעשה של יותר מאלף שנים היא ששיבולת שועל כדעת רוב המפרשים היא זו שאנו קוראים בשם זה. בא המחקר החדש של פליקס, בתחילה – בספרו הראשון – משער, ואחר כך מוכיח ואחר כך מזהה שאינו כך. ולא זו בלבד שהפירוש מוטעה, אלא שבמשניות החדשות נוספה גם תמונה, זיהוי מוטעה. ולומד הנער מהיום והלאה במשניות שלו: רש"י טעה, כל הראשונים טעו, כל האחרונים מוטעים. עכשיו בימינו נתגלתה האמת. כך היא ולא אחרת! אם בזמנו כתב המחבר כך בספרו, שמענו את טעמיו בכל כובד הראש, וידענו שאחת מהשערותיו היא, וידענו גם כן, שאם ראשונינו ואחרונינו לא נביאים היו – בני נביאים היו, ולכל הפחות מידי ספק לא יצא הדבר, שמא הם צדקו, שלא מן האויר ינקו להם פירושם אלא קיבלוהו מרבותיהם. ולא היה איש פוצה פה ומצפצף. אך אם מהיום מתחיל כל נער ללמוד ולפצות פה ולצפצף על מה שמקובל מדורי דורות בידינו, ששיבולת שועל היא זו שאנו קוראים אותה כך, וישמע, בפיקוח הגאונים בעלי התריסין מצויני הישיבות, בפשטות: טעות, מוטעה, מה תהיה תוצאת לימוד וחיתוך כזה בכל הדברים.

מודה אני שיש קושיות נגד פירוש מקובל זה. משום מה שעורה ושיבולת שועל אינם כלאים זה בזה, הרי אין דמיון ביניהם? מה פירוש הירושלמי ששיבולת שועל נקראת במקרא בשם שורה שהיא עשויה כשורה. ואילו להשערות וזיהויו של פליקס אין שיבולת שועל אלא ממש מין שעורה, שנבדל מהשעורה רק בזה שהשעורה ארבעה-טורית או ששה-טורית והיא דו-טורית ולכן נראית כשורה-סרגל. ובאמת ממש כיוון פליקס בזה לפירוש של ר' נתן ראש הישיבה שהיה חי אחרי הרמב"ם ששיבולת שועל שעורה מחודדת משני צדדים ושעורה מארבעה צדדים.

ואילו היתה ב„מראות המשנה“ הערה על פירושים שונים שבדבר

ושהדברים נוטים לצד זה החרשנו, אך „זיהוי” מוחלט, וכל האחרים טעו ואין אפילו ספק או דעות בדבר – לא. קושיא אינה תיובתא. ואף פירושו זה של פליקס אינו ללא קושיות. למה קראוהו בשם השועל. לא נראה הצמח כזנב שועל כפי שפירש רש”י, וזה „אולי” היה זה מאכל שועלים אינו אלא אולי שאין לו שום סמך. ומדוע בין חמשת מיני דגן ההבדל בין הששה-טורית ובין הארבעה-טורית לא עשה אותם כשני מינים, ואילו זה בין הדו-טורית נותן לה שם אחר ומין אחר לגמרי. והטענה ששיבולת שועל שלע לא היו בתקופת המשנה מגדלים אותה, טענה חלשה היא, שכן קוראה הרמב”ם שעורה מדברית, וגדולי מדע אחרים (לעב, פלורא) מעידים שכבר לפני זמן המשנה היתה שיבולת שועל זו שלע במרחבים גדולים גדלה מאליה בעבר הירדן.

ג.

אך העיקר עוד חשש שני הוא שאני חושש לו. בדקו חכמים – כך נאמר בירושלמי חלה בהתחלתו – ומצאו שאין אלא חמשת מיני דגן המגויים במשנה בלבד שמחמיצים, ואסורים בפסח, ולא שאר כל הדברים. גם לא, כדברי חז”ל אף בבבלי, האורז והדוחן, שאף הם כמו שיבולת שועל שלע ממשפחת הצמחים שהחוקרים קוראים אותם דגניים. בדקו חז”ל נאמר. ומה נעשה אנו מחר או לאחר זמן כשיקומו אנשים ויתירו בפסח את הקויקור ואת מה שקוראים כיום שיבולת שועל. ויוכיחו: הרי אנשי המחקר, בפיקוח גאונים של מוסד תורני ומרכזי נכבד „בני ציון”, הוכיחו ברורות שאך בשגגה ובטעות וכפירוש מוטעה נחשבת שיבולת שועל זו בין מיני דגן. הרי אינה הרכבה ואינה זן לא מחיטים ולא משעורים ולא משיפון ולא מכוסמת ובוודאי אינה שיבולת שועל. הרי שיבולת שועל האמיתית זוהתה פה על-ידי אחד ממומחי המדע בפיקוח גאונים ובכל משניות הרי תמצאו כך מעכשיו מבלי חולק – ולחינם אסרוהו, ובטעות ראשונים ואחרונים במשך מאות שנים. וההערה בתחילת הספר שהזיהויים שב„מראות המשנה” אינם באים לשם הלכה למעשה, אלא לבירור וליבון דברי חז”ל, כל הכבוד כלפיה, אך בכל אופן הרי „הוברר ולובן”, ומה לנו להחמיר בטעות, ובפרט לחולים ולתינוקות. והקולר תלוי יהיה בצווארם של מוציאי משנה זו.

היזהרו חכמים בדבריכם, שמא ילמדו מתוכם לשקר ולהקל. כבודו של איש המדע במקומו מונח, הרבה למדנו ממנו והרבה עוד נלמד. כבודם של המהדירים ושל המו”לים גם כן, הרבה יוציאו והרבה עוד הוציאו להגדיל תורה ולהאדיר. אך באיחוד זה של חקירה מדעית עם משנת רבי, וכיניי זה של זיהויים מוטעים ושל זיהויים מוחלטים – נדמה לנו שנכשלו.

ביקורת ספרים *

דור דור ומפרשיו. יינה של תורה ראוי הוא להגישו לשותיו בכלים מכלים שונים שצורתם ויופיים כפי רוח הזמן. ואפילו בני דור אחד, זה אוהבו לשותותו חי וזה מוזגו, זה שותהו מבושל וזה מתבלו בתבלין. ובלבד שעיקר טעמו יין, „כיון הטוב הולך לדודי למישרים“. ובלבד שהכלים נקיים וטהורים יהיו בל יחמיצו את היין.

כמה ספרים שהופיעו בדורנו, לפי כללים אלה יש לבדקם, אם תורה ישנה יש בהם, אם יין המשמח גם א־לקים גם בני אדם בתוכם. ששה סדרי משנה, כשם שפירושם שכתב הנשר הגדול, הרמב"ם, לא הספיק לדורות שבאו אחריו, כך פירושו של רבנו עובדיה מברטנורא, אף-על-פי ש„כל חכמי צרפת וספרד ואשכנז שבירושלים היו יושבים לפניו כפופים“, לא לעולם כוחו בו. באו אחרים וקיבלו על עצמם לבאר משנתו של ר' יהודה הנשיא בפירושים חדשים ומחודשים, ונתקבלו פחות או יותר בקהל הלומדים (פירושו של בעל תפארת ישראל יוכיח).

ייתכן, אפוא, שחוג מסוים, ובפרט מאלה שלא הורגלו ללכת בעקבי הצאן ובדרכי הלימוד המקובלים, שמחו על פירוש חדש של ששה סדרי משנה שיצא לאור במוסד ביאליק ושנכתב על-ידי פרופסור חנוך אלבק, ירושלם, בשביל האדם „השונה בן זמננו“.

מי שזקוק לו ומי שמועיל לו פירוש זה ודאי לא יגונה על ידינו, אם יינה של תורה בתוכה. אף-על-פי שמהסס וזהיר יהיה מי שחוט משולש השמות ברלין (שפעם היה מחברו שם שר משקה באותו בית המדרש לרבנים ליברליים, „בית מדרש לחכמת ישראל“, שהיה בגדר מנודה לחרדי גרמניה),

אוניברסיטה, וביאליק, מראש אינו מסוגל לקשור נפשו לחיבור חדש זה... אלא בדיקה צריכים, מה טיבו של היין. ולא תגורו כתיב. אל לנו להבהל מהתגובה שבאה על ביקורת פירושו מכמה צדדים. תגובה שלא עלתה ממנה ריח בשמים של הבדלה. אם גדולי האוניברסיטה בביקורת וביקורת נגדית גינו זה את זה בביטויים כמו זייפן, חצוף, אם על עצמם כתבו: איך תוכל להתקוף חוקר מדעי כמוני, והרי עם הארץ אתה, אז זכרנו אנחנו את רמת המוסר של

* פורסם ב„הנאמן“, תשרי תשכ"א.